

Ivan Klinec: Dá sa ekonomika pretáčať ako film ?

Dynamika a ireverzibilita ekonomických procesov v globálnej ekonomike

Predstava manipulovania s ekonomikou ako filmom sa môže zdať už na prvý pohľad absurdná a otázka, či sa dá ekonomika pretáčať ako film, zasa zbytočná. Táto predstava je však jedným z nosných ideových východísk economickej transformácie v krajinách strednej a východnej Európy, a preto sa treba nad otázkou, či sa dá ekonomika pretáčať ako film, zamyslieť. Jeden z hlavných architektov economickej transformácie maďarský ekonóm a profesor Harvardovej univerzity János Kornai vo svojej publikácii Cesta k slobodnej ekonomike, ktorá vyšla v roku 1990 a v ktorej vyložil svoju koncepciu prechodu na trhovú ekonomiku, chápe reverzibilitu čiže vratnosť ekonomických procesov ako základnú myšlienku návratu k trhovej ekonomike v krajinách strednej a východnej Európy predstavujúcu zároveň jeden z pilierov hospodárskej politiky transformácie v týchto krajinách.

Je to naozaj tak ?

János Kornai v práci uvádza, že ekonomika sa síce nedá prevíjať ako film naspäť, nemožno ju na ľubovoľnom mieste prerušiť a rozhodnúť sa, či ho budeme prevíjať dopredu alebo dozadu, dá sa však ako film vyňať a prehrávať od začiatku smerom dopredu. Tento návrat ekonomiky na začiatok znamená podľa Kornaia zmenu vlastníctva a návrat k východiskovému stavu, čiže do toho časového východiska, keď sa začala premena súkromného vlastníctva na spoločenské vlastníctvo. Spustením ekonomiky od začiatku sa má automaticky zabezpečiť normálne fungovanie ekonomiky v trhových podmienkach.

Je to však naozaj tak ? Je skutočne ekonomika manipulovateľná a prevíjateľná ako film a dá sa naozaj nastaviť na začiatok a pustiť odznova ? A kde je potom začiatok ? Tieto otázky si nevyhnutne musíme postaviť, keď sa pozrieme na súčasnú ekonomickú realitu, a najmä na neutešené výsledky economickej a spoločenskej transformácie v krajinách strednej a východnej Európy. Videnie a chápanie

ekonomických procesov ako procesov reverzibilných a manipulovateľných nie je charakteristické iba pre ekonomickú transformáciu v krajinách strednej a východnej Európy, ale predovšetkým je jednou z hlavných charakteristík súčasného ekonomického myslenia a predstava o možnosti previnutia ekonomiky na začiatok a spustenia ako filmu je iba prejavom a odrazom tohoto ekonomického myslenia.

Faktory ekonomického vývoja

Súčasný ekonomický myslenie je v prevažnej väčšine postavené na statickom chápaní ekonomiky spojenom so stabilnou, resp. stabilizovanou ekonomickou štruktúrou a manipulovateľnosťou s ekonomikou ako strojom. Manipulovanie s ekonomikou ako strojom, ktorý možno vracať k východiskovému stavu, a vyrovňovanie ekonomickej rovnováhy ako návrat k stratenej ekonomickej rovnováhe je typickým príkladom mechanistického myslenia v súčasnej ekonómii a spôsobuje veľké problémy pri prechode na globálnu svetovú ekonomiku. Hoci súčasná makroekonómia interpretuje ekonomické procesy ako manipulovateľné a reverzibilné, celosvetový prechod od väčšieho množstva navzájom oddelených a vzájomne prostredníctvom zahraničného obchodu komunikujúcich ekonomík k jednej globálnej svetovej ekonomike fungujúcej na báze jedného svetového trhu ukazuje potrebu zmeny pohľadu na vývoj ekonomických procesov.

Zrýchlenie ekonomického vývoja v celosvetovom meradle a stále sa meniaci a vyvíjajúca sa štruktúra jednotlivých ekonomík i svetovej ekonomiky ako celku ukazuje potrebu zmeny nazerania na ekonomické procesy. Táto zmena by mala byť postavená na prechode od ekonomickej statiky k ekonomickej dynamike a na zmenenom chápaní ekonomických procesov ako ireverzibilných namiesto ich doterajšieho chápania ako reverzibilných procesov. Takáto zmena nazerania na ekonomické procesy sa potom prejaví v zásadných zmenách hospodárskej politiky.

Súčasná hospodárska politika vo väčšine krajín je postavená na statickom videní ekonomických procesov, čoho výsledkom je prekonávanie hospodárskej krízy ako obnovovanie stratenej ekonomickej rovnováhy v relatívne málo sa meniacom ekonomickom prostredí. Zmenené a stále sa meniace ekonomické prostredie spojené so vznikom globálnej svetovej ekonomiky a jedného svetového trhu však vyžaduje formuláciu takej hospodárskej politiky, v ktorej by sa prekonávanie hospodárskej krízy nechápalo ako obnovovanie stratenej ekonomickej rovnováhy

čiže návrat späť, ale naopak, chápalo by sa ako potreba adaptácie ekonomickej štruktúry a ekonomického organizmu na zmenené ekonomické podmienky v celosvetovom meradle čiže pohyb vpred.

Adaptácia jednotlivých ekonomík na podmienky globálnej ekonomiky znamená potom prekonanie ekonomickej nerovnováhy a obnovenie ekonomickej rovnováhy v inom ekonomickom prostredí a na inej kvalitatívnej úrovni. Toto zmenené ekonomické prostredie a nová kvalitatívna úroveň jednotlivých ekonomík je v prvom rade determinované modernými informačnými technológiami. Adaptácia jednotlivých ekonomík na podmienky globálnej ekonomiky potom znamená prechod týchto ekonomík na modernú informačnú technológiu a s tým spojenú zmenu štruktúry týchto ekonomík.

Statické nazeranie na ekonomické procesy spojené s ich chápaním ako reverzibilných procesov abstrahuje od potreby prechodu ekonomiky na modernú informačnú technológiu a prispieva tak k zlyhaniu hospodárskej politiky v čoraz väčšom množstve krajín. Hospodárska politika v týchto krajinách nerešpektuje zmenené ekonomické prostredie a dynamiku vznikajúcej globálnej svetovej ekonomiky a jedného svetového trhu, čoho výsledkom je celosvetovo rastúca ekonomická, spoločenská a politická nestabilita, ktorá sa prejavuje v prehĺbovaní globálnej krízy súčasnej ľudskej civilizácie.

Transformácia ako pokus

Prístup k ekonomickým procesom ako reverzibilným procesom je charakteristický najmä pre prebiehajúcu ekonomickú transformáciu v krajinách východnej a strednej Európy. Projekt tejto ekonomickej transformácie je založený na reverzibilite a možnosti návratu k trhovej ekonomike v pôvodnej podobe ako jednom z jej základných princípov. Súčasný trh však nadobudol iné formy, ako mal trh pred niekoľkými desiatkami rokov. Predstava o možnosti návratu ekonomík v krajinách strednej a východnej Európy na pomyselný začiatok zmenou vlastníctva a spustením od začiatku, realizovaná v praktickej hospodárskej politike jednotlivých krajín strednej a východnej Európy, sa ukázala ako značne problematická. Vytváranie trhu v týchto krajinách projektovaného podľa ekonomických podmienok na začiatku dvadsiateho storočia sa dostáva v čoraz väčšej miere do rozporu so

zmeneným ekonomickým prostredím charakteristickým pre vznikajúcu globálnu svetovú ekonomiku.

Súčasnú hospodársku a následne aj politickú problémy v krajinách strednej a východnej Európy, ako i problémy s realizáciou pôvodného projektu ekonomickej transformácie, ukazujú, že s ekonomikou sa nedá manipulovať ako s filmom a nie je možné obnoviť ekonomickú rovnováhu návratom späť iba zmenou vlastníctva. Názorne to vidíme na príklade bývalého Československa, keď spolu s uskutočnením ekonomickej transformácie ako zmeny vlastníckych vzťahov nenastala automaticky očakávaná prosperita a nevrátila sa ekonomická sila predvojnového Československa, ale naopak, došlo k deštrukcii ekonomickej, spoločenskej i politickej štruktúry a rozpadu Československa ako štátu i ako jednej ekonomiky.

Globalizačné tlaky

Rozpadom ekonomických, spoločenských i politických štruktúr sa pokus o návrat k trhovej ekonomike zmenou vlastníckych vzťahov skončil aj v bývalom Sovietskom zväze a v bývalej Juhoslávii. V krajinách strednej a východnej Európy sa tak prejavila protikladnosť tlakov na zmenu ekonomickej štruktúry reprezentovaných na jednej strane reformnou hospodárskou politikou pôsobiacou v smere obnovenia ekonomickej štruktúry zmenou vlastníctva čiže návratom späť a na druhej strane globalizačnými tlakmi nútiacimi jednotlivé ekonomiky adaptovať sa na nové podmienky globálnej svetovej ekonomiky a jedného svetového trhu. Výsledná ekonomická, spoločenská a politická deštrukcia v krajinách strednej a východnej Európy je spôsobená tým, že globalizačné tlaky na adaptáciu ekonomík jednotlivých krajín sú podstatne silnejšie ako tlaky na návrat k trhovej ekonomike zmenou vlastníctva.

Tieto globalizačné tlaky zároveň vyžadujú rešpektovanie novej ekonomickej reality, ktorá vytvára nové požiadavky na formuláciu hospodárskej politiky i v krajinách strednej a východnej Európy. Nová ekonomická realita dneška nám ukazuje, že svet ekonomiky konca dvadsiateho storočia sa vlastne v ničom nepodobá na svet ekonomiky devätnásteho storočia alebo začiatku dvadsiateho storočia.

Nová ekonomická realita na konci 20. storočia nie je starou ekonomickou realitou. A ekonomika sa naozaj nedá vrátiť do sveta ekonomiky devätnásteho storočia alebo začiatku dvadsiateho storočia. Ekonomickú rovnováhu potom nemožno dosiahnuť

návratom k stratenej ekonomickej rovnováhe, ale iba priblížením sa rovnovážnemu stavu, ktorý bude zároveň znamenať približovanie sa k stavu globálnej ekonomickej rovnováhy a rešpektovaním nevyhnutnosti adaptácie na podmienky globálnej svetovej ekonomiky a jedného svetového trhu.

Ireverzibilita procesov

Problematike reverzibility, respektíve ireverzibility ekonomických procesov sa v súčasnej ekonomickej teórii venuje pomerne malá pozornosť, hoci význam tejto problematiky sa zvyšuje s rastúcou dynamikou ekonomického vývoja a zrýchľujúcim sa vytváraním globálnej ekonomiky, ktoré zároveň vyvíja tlak na zrýchľovanie ekonomického vývoja v jednotlivých krajinách. Jedným z prvých ekonómov v histórii ekonomického myslenia, ktorý sa zaoberal problematikou reverzibility, prípadne ireverzibility ekonomického vývoja a ktorý považoval ireverzibilitu za významnú charakteristiku ekonomických procesov, bol Alfred Marshall.

Ďalší významný ekonóm Nikolaj Kondratiev, známy aj ako autor teórie dlhých vln, sa zaoberal problematikou ireverzibility, prípadne reverzibility ekonomických procesov už na začiatku tohoto storočia. Vo svojej práci K otázke chápania ekonomickej statiky, dynamiky a konjunktúry uvádza, že ekonomické procesy sú procesmi v prevažnej miere ireverzibilnými a vývoj ekonomiky ako celku je jednoznačne ireverzibilný proces. Kondratiev dospel k záveru, že nevratnosť čiže ireverzibilita ekonomických procesov je charakteristická pre dynamiku ekonomiky a vratnosť čiže reverzibilita ekonomických procesov sa vzťahuje na ekonomickú statiku. Kondratiev tiež uvádza, že ekonomická statika vedie k nazeraniu na ekonomické procesy ako na procesy reverzibilné a takéto nazeranie je charakteristické pre väčšinu používaných ekonomických teórií.

Zmena pohľadu a prechod na ekonomickú dynamiku zároveň nastoľuje problém ireverzibility ekonomických procesov. Niektoré ekonomické procesy, ako sú tvorba cien a podobne, môžu byť podľa Kondratieva čiastočne reverzibilné alebo tak môžu vyzerať, celý ekonomický proces má však jednoznačne charakteristiku ireverzibility a vývoj ekonomického organizmu a ekonomickej štruktúry je dynamický a ireverzibilný proces.

Typický znak

Jeden zo zakladateľov synergetiky a nositeľ Nobelovej ceny Ilya Prigogine uvádza, že typickým znakom reverzibility je symetrickosť voči času. V prípade ekonomických procesov vytvárajúcich ekonomickú štruktúru o symetrickosti v čase nemožno hovoriť. To, že ekonomické procesy symetrické v čase nie sú, možno ukázať na príklade vývoja sektorálnej štruktúry ekonomiky. Vznik, vývoj a súčasná dominancia terciárneho a kvartérneho sektora, ktorá nahradila dominanciu primárneho a sekundárneho sektora, nám ukazujú príklad prejavu ireverzibility ekonomických procesov v sektorálnej štruktúre ekonomiky.

Prvým ekonómom, ktorý vymedzil sektorálnu štruktúru ekonomiky a umožnil sledovanie dynamiky vývoja ekonomiky, bol austrálsky ekonóm Colin Clark. Ten v roku 1940 vo svojej práci Podmienky ekonomického pokroku rozčlenil ekonomiku na tri sektory - primárny, sekundárny a terciárny, ktoré podľa neho zároveň vytvárajú štruktúru ekonomiky a stálym vývojom menia svoj podiel na celkovej štruktúre ekonomiky. Zavedením sektorálneho členenia do ekonomickej teórie umožnil sledovanie ekonomickej dynamiky, zmenu ekonomickej štruktúry a položil tak základy pre pochopenie súčasných zmien v ekonomike a spoločnosti, ktorých sme svedkami v posledných desaťročiach dvadsiateho storočia.

Celosvetový prechod

Dynamikou ekonomického vývoja sa zaoberal aj Joseph Alois Schumpeter, ktorý vo svojej práci Teória hospodárskeho vývoja na príklade vytvárania novej štruktúry ekonomiky na základe kombinácie nových výrobných faktorov so starými ukazuje asymetriu vznikajúcej a zanikajúcej štruktúry ekonomiky i pri obnovovaní ekonomickej rovnováhy. Myšlienka ireverzibility ekonomických procesov v ekonomickej teórii je v prevažnej miere spojená s vyjadrením dynamiky týchto procesov. Prevažná väčšina súčasných moderných ekonomických teórií sa však zaoberá ekonomickou statikou namiesto dynamiky, ako to konštatuje Peter Drucker v prácach Vek diskontinuity a Postkapitalistická spoločnosť a ekonomické procesy považujú tieto ekonomické teórie za reverzibilné namiesto toho, aby k nim pristupovali ako k ireverzibilným procesom. Zrýchľujúci sa ekonomický vývoj konca dvadsiateho storočia, vznik globálnej svetovej ekonomiky a celosvetový prechod ku globálnej informačnej spoločnosti však ukazujú potrebu vo väčšej miere využívať pri

formulácii hospodárskej politiky jednotlivých krajín ekonomické teórie postavené na základe ekonomickej dynamiky a nazerajúce na ekonomické procesy ako na procesy ireverzibilné.

Technológia a dynamika

Významným faktorom zrýchľujúcim vývoj svetovej ekonomiky je moderná informačná technológia, ktorá tým, že sa sústavne vyvíja, sa zároveň stáva prepojením dynamiky ekonomického vývoja a ireverzibility ekonomických procesov. Moderná informačná technológia je tiež tým faktorom ekonomického vývoja, ktorý znemožňuje obnovenie akejkoľvek ekonomickej, prípadne spoločenskej štruktúry postavenej na báze staršej, napríklad industriálnej technológie alebo ktorá by dokonca fungovala s vynechaním technológie zo života spoločnosti. Ireverzibilita súčasného ekonomického vývoja je tak vo významnej miere prepojená s nemožnosťou návratu súčasnej ľudskej civilizácie k nižším zastaralým technológiám, pretože vyššie a špičkové technológie stelesňujú a koncentrujú úroveň ľudského poznania a znalostnú úroveň civilizácie. Podľa Gregoryho Batesona by nebolo múdre, nehovoriac už o tom, že je to nemožné, vracať sa k „nevinnosti“ austrálskych domorodcov, Eskimákov či Krovákov. Takýto návrat by podľa Batesona znamenal stratu poznatkov, ktoré tento návrat podnietili, a celý proces by sa začal odznova. Tak aj v súčasnej globálnej svetovej ekonomike nie je možný návrat globálnej ekonomiky ako celku alebo ekonomík jednotlivých krajín k nižšej technológii, ale všetky krajiny, ktoré sa stali súčasťou globálnej svetovej ekonomiky a nedisponujú vyššou technológiou, sa musia na túto technológiu adaptovať. Tak sa aj technológia stáva faktorom ireverzibility ekonomického vývoja pri prechode ku globálnej svetovej ekonomike, ktorý nemožno v súčasnom meniacom sa ekonomickom prostredí nebrať do úvahy.

Neúspešné pokusy

Už šiesty rok sme svedkami a účastníkmi neúspešného pokusu o návrat späť k trhovej ekonomike zmenou vlastníckych vzťahov a zároveň nerešpektovania zmenenej a stále sa meniacej ekonomickej reality a vytvárajúcej sa globálnej svetovej ekonomiky a jedného svetového trhu. Sme tak svedkami stretnutia dvoch

prístupov k chápaniu ekonomických procesov - jedného ako reverzibilných procesov a druhého ako ireverzibilných procesov. Ak sa bližšie pozrieme na stret týchto dvoch prístupov chápania ekonomických procesov a uvedomíme si, že chápanie ekonomických procesov ako ireverzibilných procesov predstavuje jedno z myšlienkových východísk prebiehajúcej ekonomickej a spoločenskej transformácie, potom jednu z kľúčových príčin súčasných problémov tejto transformácie treba hľadať práve v takomto chápaní ekonomických procesov. A na otázku, či sa ekonomika dá pretáčať ako film a či sú ekonomické procesy reverzibilné alebo ireverzibilné, možno jednoznačne odpovedať, že ekonomika sa nedá pretáčať ako film a ekonomické procesy nie sú reverzibilné, ale naopak, ireverzibilita a dynamika ekonomických procesov sú hlavné charakteristiky súčasnej meniacej sa ekonomiky.

Hospodárske noviny, 29. 6. 1995